

CIP – Каталогизација во публикација

Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

305-053.6(497.7)

342.726-053.6:613.88(497.7)

613.88-053.6(497.7)

КОСТАРОВА Унковска, Лина

Колку се еднакви и безбедни младите во Македонија во нивниот сексуален развој и сексуални искуства? : за сексуалноста и сексуалното здравје низ родовата припадност, улоги, однесувања и детските права : податоци од HBSCM истражувањето со млади на 15 години / Лина Костарова Унковска. - Скопје : Коалиција Сексуални и здравствени права на маргинализираните заедници, 2016. - 60 стр. : илустр. ; 21 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 55-56

ISBN 978-608-4803-02-7

а)Млади - Родов идентитет - Македонија

б)Сексуални права и слободи - Млади - Македонија

в)Сексуално и репродуктивно здравје - Млади - Македонија

COBISS.MK-ID 102132490

Илустрација на насловна страна и графичко уредување: Делов Игор, 2016

Лина Ќостарова Унковска

**Колку се еднакви и безбедни
младите во Македонија во
нивниот сексуален развој и
сексуални искуства?**

За сексуалноста и сексуалното
здравје низ родовата припадност,
улоги, однесувања и детските права

Податоци од HBSCM истражувањето
со млади на 15 години

Содржина

- 7 Благодарност
- 9 Зошто и кому му е наменета оваа брошура
- 11 Поглавје 1:
—
Родовиот идентитет, сексуалните улоги и однесувања
кај младите во Македонија
- 12 Адолесценција – период на учество и експериментирање со
родовите улоги и однесувања
- 13 Родовата дихотомија во традиционалната култура
- 15 Што покажуваат резултатите од HBSC истражувањето за првите
сексуални искуства на младите (15 години)?
- 15 Меѓуродови разлики во сексуалните однесувања на младите –
нееднаквости во сексуалното здравје и заштита – споредби

- 21 Ризици и ризични однесувања кај младите со и без сексуални искуства – пушење, пиење, насилство – споредби
- 23 Ментално и емоционално здравје кај младите со и без сексуални искуства – споредби
- 24 Социјална поддршка на младите со и без сексуални искуства – споредби
- 27 **Поглавје 2:**
—
Родот надвор од традиционалната машко-женска дихотомија
- 30 Сознанија и факти за родот, родовите улоги и сексуалната привлечност
- 34 Кон подобро разбирање на романтично-сексуалната привлечност меѓу младите
- 36 Што кажуваат наодите од HBSCM студијата за младите (15 години) со „прикриена“ хомо и бисексуална привлечност?
- 37 Колку безбедно и здраво живеат денес ЛГБТ младите во Македонија?
- 37 Изложеност на насилство и социјална исклученост – споредби
- 39 Ментално и емоционално здравје/ранливост – споредби
- 42 **Поглавје 3:**
—
Заклучна дискусија и препораки
- 48 Образованието – клучен актер во надминување на нееднаквоста
- 50 Како до навремено, сеопфатно и партиципативно информирање во образованието?
- 53 Литература

Благодарност

Оваа публикација, во најголем дел се потпира на истражувачки резултати за сексуалните однесувања, интереси и заштита кај младите (15 год.) од Македонија, добиени со нивно директно учество во меѓународната лонгитудинална (HBSC)¹ студија.

Појавата на оваа брошура е резултат на зголемениот интерес за овие прашања во образованието и детската заштита, што беше предизвик за нас, членовите на истражувачкиот тим на HBSCM студијата: д-р Емилија Ѓеоргиевска-Наневска, Теодора Маневска, м-р Ана Стојанов и јас, овие прашања да ги истражине, и да ги поврземе со правата на децата на безбедност, учество и недискриминација. Ние, заедно со останатите членови: д-р Ќосевска Елена, м-р Рахик Бисера и м-р Касапинов Блашко, од Институтот за Јавно Здравје (ИЈЗ) на Р. Македонија, како и м-р Османи – Балажи Шерузе, од Тетовскиот Универзитет, го сочинуваме постојаниот истражувачки тим на HBSC Студијата за Македонија, под раководство на Центарот за психосоцијална и кризна акција (ЦПКА) од Скопје.

Во исто време, имавме задоволство и чест, „Коалицијата за сексуални и здравствени права на маргинализираните заедници (СЗПМЗ)“ во Р. Македонија, како водечка организација за родови прашања и сексуално-здравствени права на младите, да покаже интерес за резултатите од ова истражување и да ја објави оваа брошура.

1 HBSC Студијата е меѓународно истражување за однесувањата поврзани со здравјето кај децата на училишна возраст (11 г., 13 г., и 15 г.), кое се спроведува секоја четврта година, во 44 земји од Европа и Северна Америка.

Листа на кратенки

HBSC

Health Behavior in School Aged Children (Study)

HBSCM(S)

Студија за однесувањата поврзани со здравјето кај децата од Македонија

ИЈЗ

Институт за јавно здравје

ЛГБТ

лезбејска-геј-бисексуална-трансродова (група, популација)

СПБ

сексуално преносливи болести

СЗО

Светска Здравствена Организација

СЗПМЗ

Коалиција за сексуални и здравствени права на маргинализираните заедници

ЦПКА

Центар за психосоцијална и кризна акција

Зошто и кому му е наменета оваа брошура

- Темите за сексуалноста, за сексуалното и репродуктивното здравје на младите во Македонија се отвораат бавно и селективно (6). За родово-идентитетските прашања, како родовата припадност и изразување, и сексуалната ориентација сеуште не постои подготвеност да се разговара отворено и аргументирано (6).
- Влијанието на традиционалната култура е доминантно пред науката и фактите. Таа ја табуизира и стигматизира сексуалноста и сите прашања поврзани со неа, што во недостиг на релевантни информации и ниска култура на толеранција на различностите, го помага одржувањето на стереотипните, моралистички ставови и сфаќања, кои стануваат сериозна препрека за развојот.
- Избегнувачкиот став на образованието кон темите за сексуалноста (6), како последица, има високи ризици како за сексуалното и репродуктивното здравје (7) на младите, така и за нивното ментално, емоционално и социјално здравје (9). А токму образованието треба да биде главниот катализатор во рушење на табуата, во симнување на маските, и во поставување на овие прашања високо меѓу приоритетите на еднаквоста за подобро здравје.
- Оваа публикација е за младите во Македонија. Таа говори за предизвиците со кои тие најчесто се соочуваат во својот сексуален развој, во формирањето на родовиот идентитет и неговите изразни форми и однесувања, со силно влијание врз сексуалното и репродуктивното здравје на младите, но и врз нивната добросостојба и квалитетот на нивните

животи. Наменета е и на сите други (наставници, родители, професионалци и полупрофесионалци) задолжени за политиките, програмите и практиките на унапредување на здравјето на младите. Нејзина основна цел е да информира, потпирајќи се на евиденција од релевантни научни истражувања, и на најдобри образовни и психолошки практики, со учество на учениците, нивните искази и толкувања на поставените теми.

Поглавје 1:

Родовиот идентитет, сексуалните улоги и однесувања кај младите во Македонија

Квалитетот на животот на човекот зависи од неговото здравје, образование, од неговите секојдневни активности (со правото на свој дом и работа), како и од неговото активно учество во политичките процеси. Во социјална и природна средина, како гаранции за неговата лична и економска безбедност и заштита (1). Оттука, и добросостојбата на младите ќе зависи од нивното активно учество во сопствениот живот и животот на заедницата, и од нејзините економски можности за квалитетно образование, достапот до информации и сеопфатноста на здравствената заштита.

Со други зборови, квалитетот на животот на младите е директна последица на можностите на заедницата да инвестира во младите и нивното учество во неа, од што ќе зависи и тоа како и колку добро тие ќе се носат со предизвиците на својот развој, но и како ќе се чувствуваат во врска со тоа (1). Следењето на состојбите „во менување“, пак бара континуирано повикување на објективни и субјективни податоци.

Општата добросостојба на младите подразбира и здраво и безбедно сексуално однесување, со правото на слободен сексуален и репродуктивен избор. Истражувањата покажуваат дека родовиот идентитет, сликата за себе и искуствата од првите интимни партнерски релации се меѓусебно тесно поврзани и влијаат врз

емоционалниот и социјалниот развој на младите, како и врз формирањето на нормативните карактеристики на адолесцентниот период (2). Квалитетот на тој развој е силен влог во здравјето и општата добросостојба на младите на преминот од детството кон возрасната доба.

Во наредните страници ќе стане збор за родовиот идентитет, родовото изразување (норми, улоги и однесувања), трансродовата состојба и сексуалната ориентација, со цел отварање на табуата, и унапредување на здравјето и добросостојбата на младите, поставени врз правата на еднаквост, на учество и на заштита.

Адолесценција – период на учество и експериментирање со родовите улоги и однесувања

Адолесценцијата е период на големи промени во животот на децата (телесни, физиолошки, когнитивни, психосоцијални и др.). Тоа е времето кога младите стануваат сè посвесни за својата сексуалност и за тоа што значи припадноста на родова група. Постои евиденција за врската помеѓу првите сексуални искуства, сликата за себе, задоволството од животот и социјалниот статус на младите, односно за потенцијалните ризици од голем број нездрави однесувања (3-5), како нивна последица. Висока е пропорцијата на млади кои, поради недоволното или ненавремено информирање, во текот на школувањето и воспитувањето (6), како и поради раните и неподготвени сексуални искуства и релации, се соочуваат со сериозни здравствени и психосоцијални проблеми (9, 10).

Истовремено, малку се знае дека адолесценцијата е единствениот период за експериментирање со родовите улоги и однесувања, во кој младите, доколку се доволно информирани и ги уживаат слободите и правата, кои им припаѓаат, би можеле активно да учествуваат во формирањето на сопствениот (родов) идентитет. Имено, личните искуства на младите се пресудни во обликувањето на чувството за

себе, во градењето на (само)довербата и во сфаќањата за сексуалноста и сексуалното изразување низ постојано (само)вреднување.

Родовата дихотомија во традиционалната култура

Традиционалната заедница во Македонија не ги препознава потенцијалите на адолесцентниот период за учење и развој и не умее да ги искористи за доброто на децата, и за себе. Таа се наметнува и бара стриктно и безусловно прифаќање на веќе нормираните обележја на родот и родовите улоги. Така, момчињата ќе бидат поттикнати и навистина ќе се обидуваат да изгледаат мажествено, што може да значи и грубо, арогантно, а често и насилно, со „забрана“ за изразување на чувствата, како недолични, додека од девојчињата ќе се очекува да бидат женствени, чувствителни и кротки. Не пречи и да бидат лекомислени и/или недоветни, но во границите на доброто воспитание и скромноста. И се разбира, да останат „невини“ сè до средбата со „вистинскиот“, за разлика од момчињата, за кои промискуитетното однесување се смета за успех. Сè што излегува надвор од овие рамки, ќе се проценува како неадекватно, туѓо, чудно, до сосема неприфатливо.

Од степенот на помирување, на двете, често спротивставени страни, личните искуства од една и нормираните готови слики, кои силно и исклучиво се наметнуваат од друга страна, ќе зависи конечниот исход за сексуалниот развој и здравјето на децата. Тоа ускладување ќе биде и најголемиот предизвик за младите во градењето стабилна и прифатлива слика за себе и за сопственото родово ЈАС. Од друга страна, неуспехот на тоа поле, особено во услови на недостиг од информации, водство и континуирана поддршка, ќе ги изложи младите на опасноста да станат заложници на сопствената сексуалност, со висок ризик за нивниот натамошен развој и здравје. Под силен социјален притисок и ниска самодоверба, многу е поверојатно дека тие ќе бидат поблиску да ги прифатат зададените, стереотипни родови улоги, одошто да си веруваат себеси и на сопствените доживување и искуства.

Марко

Во такви околности, Марко (15 години) веќе има претстава за очекувањата од него, да биде силен и цврст, и секогаш да го возврати ударот, а од спортовите да сака фудбал, брзи автомобили и видеоигри, за разлика од девојчињата од кои се очекува да се дотеруваат, да се допаднат и да ги озборуваат другите. Сепак, со текот на времето, искуствата на Марко му откриваат и нешто друго – дека момчињата можат да бидат и нежни, внимателни и да сочувствуваат со другите; дека можат да се интересираат и за готвење, или за убави уметности како што се: сликањето, танцот, или поезијата, и многу повеќе отколку да се занимаваат со спорт. Истовремено, меѓу своите врснички, Марко открива и такви кои се отворени, силни, кои никому не остануваат покусо и на кои сосема убаво им оди во друштвото на „типично машки“ интереси и игри.

Не им е лесно на младите како Марко да се носат со предизвиците на сопствениот развој ако се има предвид огромната и непомирлива родова подвоеност (на момчиња и девојчиња) со нормираните родови улоги и очекувања, често и многу спротивни на нивните потреби, склоности и интереси. Уште потешко им е да ја пронајдат рамнотежата помеѓу очекувањата на другите и искуствата на (не) адекватност, со кои попатно мораат да научат да се носат, за да се заштитат себеси и сликата за себе на која се потпираат.

Што покажуваат резултатите од HBSC истражувањето за првите сексуални искуства на младите (15 години)?

Меѓународната HBSC - студија¹, за однесувањата поврзани со здравјето кај учениците на 15-годишна возраст, од 2014 година во Македонија (8), ни дава податоци за повеќе индикатори на сексуалното и репродуктивното здравје на нашите адолесценти. Наодите поврзани со првите сексуални искуства и (само)заштитата од несакана бременост и сексуално преносливи болести (СПБ) кај 15-годишните млади во Македонија, укажуваат на непосредната поврзаност на сексуалното однесување на младите со нивното сексуално и репродуктивно здравје, како и со нивниот психо-социјален развој и ментално здравје² (7, 10).

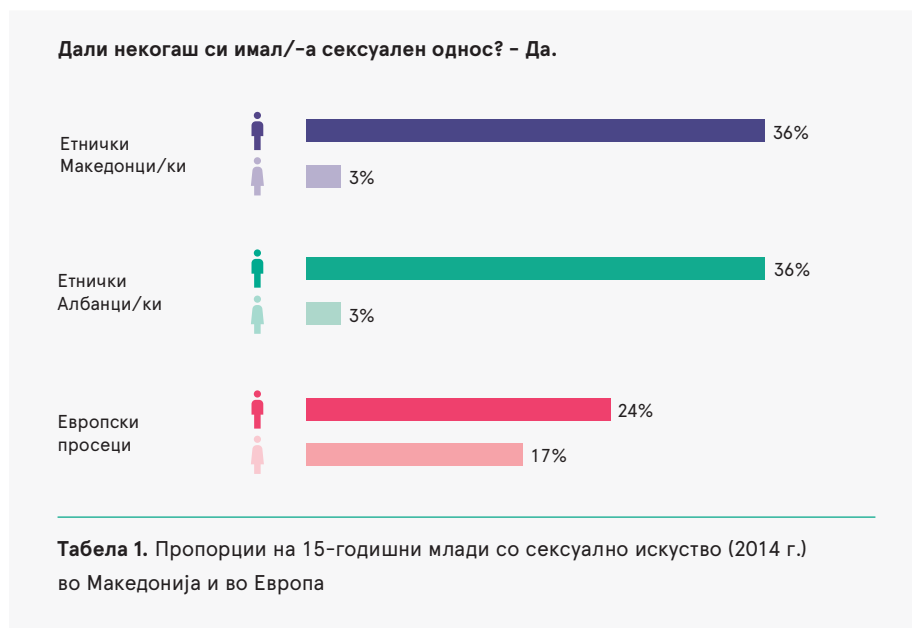
Меѓуродови разлики во сексуалните однесувања на младите – нееднаквости во сексуалното здравје и заштита – споредби

Меѓу клучните наоди на оваа студија, се и високите меѓуродови разлики во првите сексуални искуства на 15-годишните момчиња и девојчиња во сооднос 12:1, и во двете етнички заедници, македонската и албанската, во Македонија (табела 1), што најверојатно се должи и на различните стандарди за сексуално изразување и однесување, за момчињата и девојчињата, во нашата традиционална заедница.

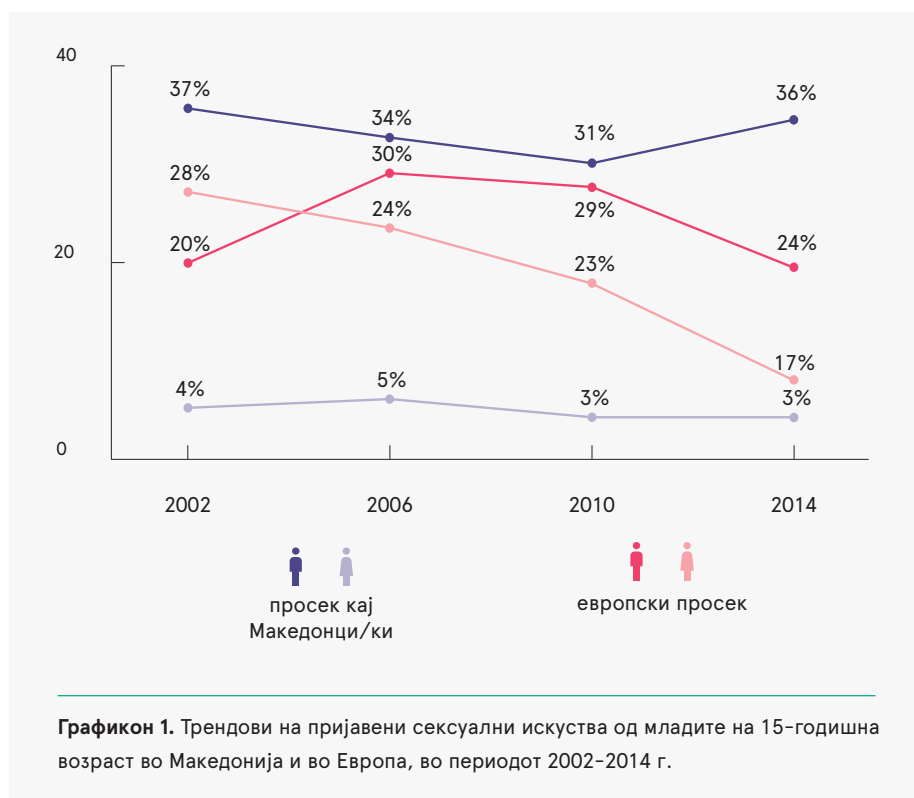
1 Студијата за однесувањата поврзани со здравјето кај децата на училишна возраст во Македонија (HBSCM) е дел од меѓународна колаборативна студија (HBSC) на СЗО, спроведена во 44 земји од Европа и Северна Америка. Нејзината мисија е следење на добросостојбата на децата од 11, 13 и 15 години и нивните однесувања поврзани со здравјето, со фокус на социјалните детерминанти на здравјето и условите за подобро здравје на децата од различни средини, со различни можности и права. Нејзината задача е да ги информира клучните креатори и чинители на политиките за здравјето на младите, со цел создавање еднакви услови за подобро здравје на сите деца во заедницата.

2 Резултатите од ова истражување се добиени на репрезентативен примерок ученици (N = 1467) на возраст од 15 години, со два потпримероци од албанската и македонската етничка заедница во Македонија, во сооднос 31%-69%, а според наставниот јазик на децата. Со тоа децата од сите останати етнички заедници во Македонија, како и децата што не посетуваат редовна настава не се предмет на овие анализи.

Имено, на прашањето, дали некогаш си имал/-а сексуален однос, поставено на 15-годишни ученици, од Македонија, потврдно одговориле 36% од момчињата, и „само“ 3 % од девојчињата, независно од нивната етничка припадност. Наспроти овие податоци, европските просеци даваат сосема поинаква слика (табела 1).

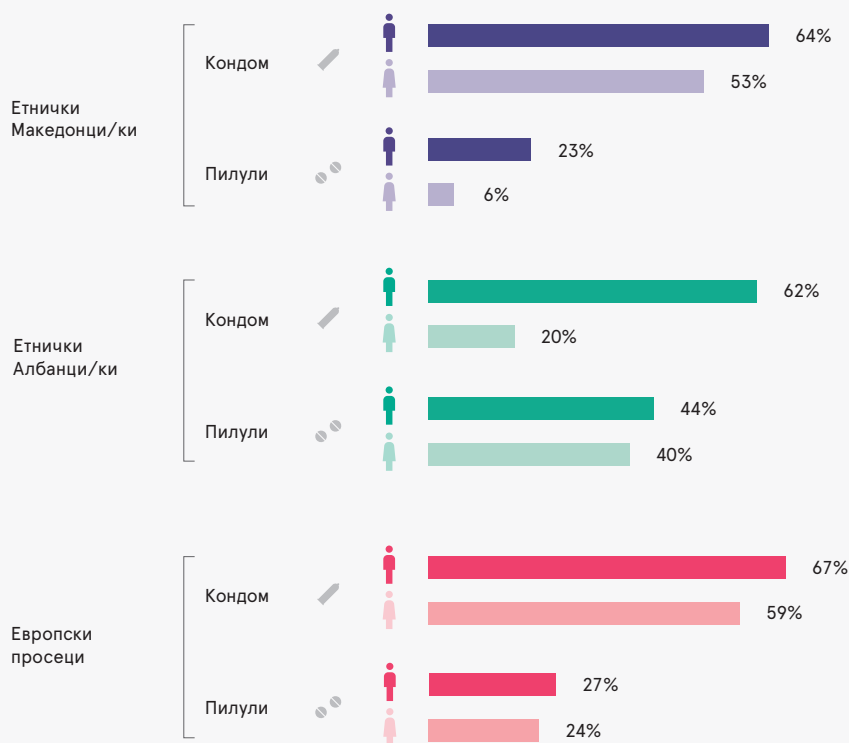

Овие вредности и разлики континуирано се одржуваат во периодот од 12 години (графикон 1), и се меѓу највпечатливите меѓуродови диспропорции во сексуалните искуства /однесувања/ меѓу младите на 15-годишна возраст, во Европа (9).

И во поглед на заштитата од несакана бременост и СПБ, резултатите се движат во истата насока. На прашањето: „Дали ти, или твојот/а партнер/ка сте користеле некое од наведените средства за контрацепција при последниот сексуален однос (табела 2), одговорите на момчињата и девојчињата се разликуваат.

Преваленциите на користење контрацептивни средства при последниот сексуален однос кај младите во Македонија се под европските просеци добиени од 39 земји, и кај двата рода (табела 2), со далеку најниска стапка на заштита со кондом кај девојчињата Албанки (20%). Истовремено, етничките Македонки користат пилули исклучително ретко (6%), што е најниска стапка на употреба на пилули, споредено со другите европски земји (табела 2).

Табела 2. Пропорции на млади (15 години) кои употребувале кондом, или контрацепциски пилули, при последниот сексуален однос (македонски и европски просеци)

Користењето кондоми, како најчесто средство за заштита меѓу младите во Македонија, покажува не само значајни меѓуродови разлики (табела 2), туку и разлики во заштита меѓу првиот и последниот сексуален однос (табела 3).

Овие разлики во преваленциите на заштита меѓу првиот и последниот сексуален однос (табела 3) говорат за веројатноста 15-годишните млади во Македонија да не се навремено информирани за прашањата поврзани со сексуалното и репродуктивното здравје, вклучувајќи ги тука и нивните права, што ги прави недоволно подготвени за првите сексуални искуства и партнерски релации. Многу поверојатно е дека се тие препуштени самите на себе, што значи и дека учат претежно

од сопствените искуства (10), со што се изложуваат на дополнителни ризици, меѓу кои и од сексуално насилство (8).

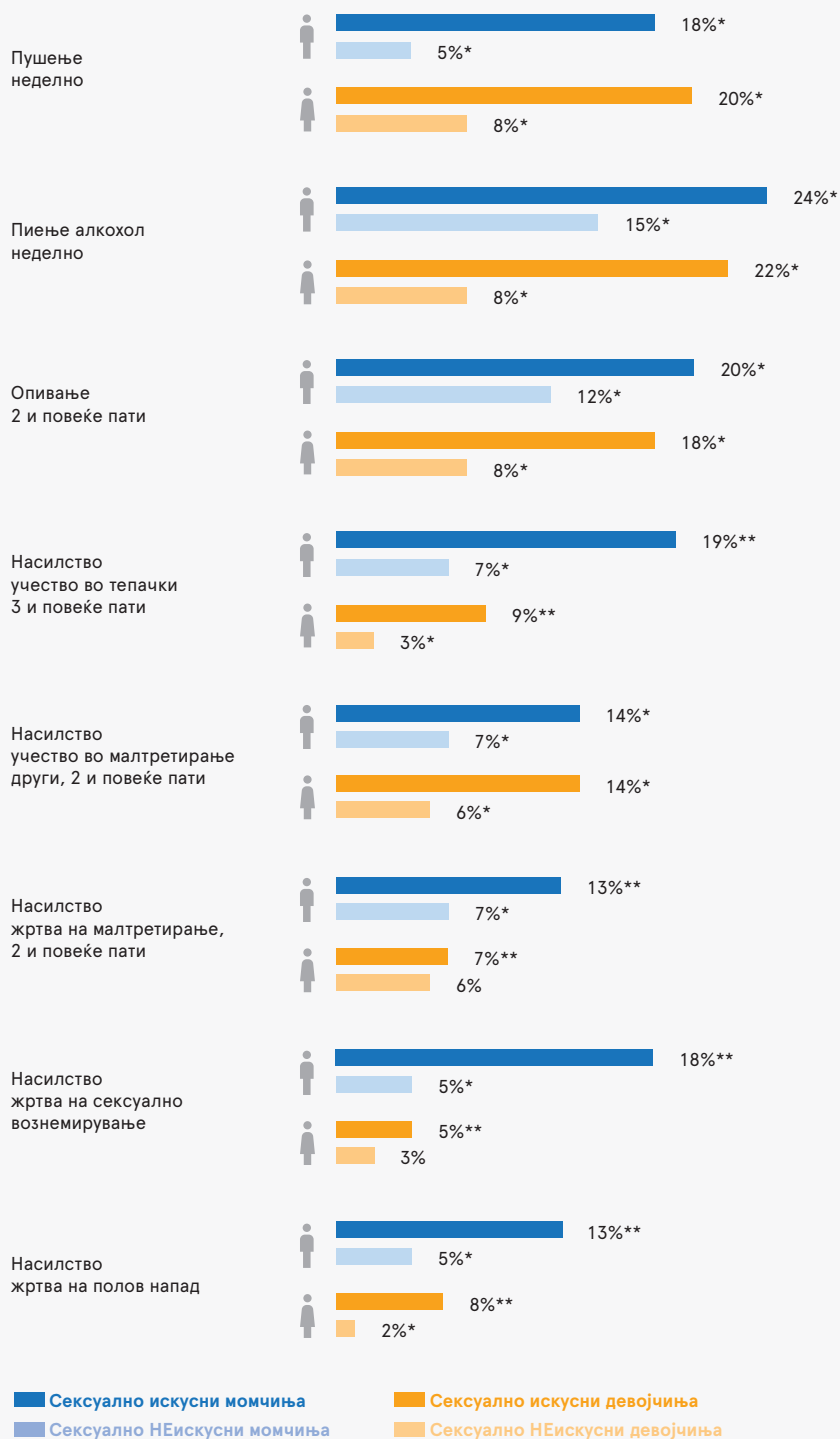
Резиме 1:

Младите од Македонија не се безбедни и доволно подготвени за првите сексуални искуства и интимни релации. Нивната грижа за себе и за сопственото (сексуално) здравје е спорадична, ненавремена и со високи меѓуродови разлики, за сметка на девојчињата. Меѓуродовата диспропорција од 12:1 во пријавените сексуални искуства на момчињата и девојчињата, односно од 9:1 во употребата на кондом при првиот сексуален однос во групата на етнички Албанци/ки, е силна евиденција за родовата нееднаквост во однесувањата поврзани со сексуалното здравје кај младите во Македонија.

Ризици и ризични однесувања кај младите со и без сексуални искуства – пушење, пиење, насилство – споредби

Недоволно информирани и без социјална поддршка (6), младите во Македонија со рани сексуални искуства, покажуваат резултатите, се изложени на зголемени ризици и ризични однесувања (табела 4), како и на нарушување на нивното физичко, емоционално (табела 5) и социјално (табела 6) здравје.

Ризичните однесувања се поизразени кај младите со рани сексуални искуства (табела 4), со голема веројатност тие да имаат и намалена поддршка од семејството и од врсниците (табела 6), во споредба со нивните сексуално неактивни врсници. Имено, 15-годишните момчиња и девојчиња со рани сексуални искуства, повеќе пушат, пијат и се опиваат од нивните сексуално неискусни соученици. Тие се понасилни, но често и самите изложени на насилство, особено на сексуално насилство (табела 4). Момчињата дури двојно и тројно повеќе од девојчињата се жртви на малтретирање, физичко насилство и полов напад (табела 4), што во услови на стриктни очекувања, да бидат силни, да возвратат, и со ограничени можности за справување (да не плачат, да не се жалат) ги прави уште поранливи и без алтернативи за успешен и безбеден одговор на проблемите со кои се соочуваат.

Табела 4. Пропорции на млади (15 години) со и без сексуални искуства изложени на ризични однесувања и насилство

* ознака за значајни разлики меѓу младите со и без сексуални искуства, со ниво на значајност од 0,05 >

** ознака за значајни меѓуродови разлики во групата на сексуално активни млади, момчиња наспроти девојчиња, на ниво на значајност од 0,05 >

Ментално и емоционално здравје кај младите со и без сексуални искуства – споредби

Раните сексуални искуства се поврзани со повисока стапка на вљубувања, но и со пониска емоционална зрелост (писменост) меѓу сексуално активните адолесценти. Тие се разликуваат и по зголемената употреба на лекови за нервоза и за тешкотии при заспивањето, но и по сериозните размислувања за самоубиство, особено нагласени кај 15-годишните девојчиња (табела 5), во споредба со нивните сексуално неактивни врснички.

Социјална поддршка на младите со и без сексуални искуства - споредби

И во поглед на социјалната поддршка што младите ја добиваат од своите врсници и родители, разликите се значајни меѓу учениците со и без сексуални искуства, и тоа како во групата на момчиња, така и во групата на девојчиња (табела 6).

Овие податоци говорат дека е многу веројатно 15-годишните млади со рани сексуални искуства, во услови на намалена поддршка од најблиските - семејството, родителите и врсниците (табела 6) да манифестираат зголемени тешкотии во полето на менталното и емоционалното здравје (табела 5), како што се: депресивните расположенија, отсуството на перспективност и сексуалното малтретирања (табела 4).

Меѓуродовите разлики пак, во групата на сексуално активни млади, покажуваат дека девојчињата значајно заостануваат зад момчињата во социјалната поддршка што ја добиваат од своите семејства и врсниците, како и во начинот на кој се справуваат со предизвиците. За разлика од момчињата, кои своите сексуални интереси и потреби се слободни да ги изразат и споделат со групата врсници (излегување, дружење, спортување, секојдневна електронска комуникација) при што имаат и поголема поддршка од родителите и семејството, девојчињата се релативно изолирани во своите искуства. Тие помалку се дружат, поретко комуницираат и поретко излегуваат со своите пријатели по часовите и навечер, а имаат и помала поддршка од родителите и од врсниците, во споредба со момчињата. Исто така, тие се и двојно поретко физички (спортско) активни (табела 6), од момчињата.

Табела 6. Пропорции на млади (15 години) со и без сексуални искуства, со показатели на социјална поддршка од страна на семејството и врсниците

* ознака за значајни разлики меѓу младите со и без сексуални искуства, со ниво на значајност од 0,05 >

** ознака за значајни меѓуродови разлики во групата на сексуално активни млади, момчиња наспроти девојчиња, на ниво на значајност од 0,05 >

Резиме 2:

—

15-годишните млади со рани сексуални искуства се со повисок ризик за нивното сексуално, ментално и психосоцијално здравје, од младите без сексуални искуства, при што и девојчињата и момчињата страдаат подеднакво, на родово „својствен“ начин. Додека сексуално искусните момчиња се понасилни од девојчињата, тие се и почести жртви на малтретирање и на сексуално вознемирување и напади. За разлика од нив, девојчињата своите први сексуални доживувања најчесто ги манифестираат низ чувствата на неадекватност и повлекување, со реакции многу почесто свртени кон себе (нервози, депресивни расположенија, самоповредувања, и идеи за самоубиство). Последиците од ваквата родова подвоеност само ја потврдуваат родовата нееднаквост во сексуалното здравје и добросостојба на децата, но и големината на товарот кој секој сам мора да го носи, еднакво тежок и за двата рода.

Поглавје 2:

—

Родот надвор од традиционалната машко- женска дихотомија

Со адолесценцијата, младите сè повеќе се интересираат за своето тело, кое бргу се менува. Дури и пребрзо за нивните ограничени можности за учество, приспособување и прифаќање на промените. Природно е тие да се несигурни во тоа што значи да се биде припадник на родова група, и истовремено да се следат сопствените потреби и чувства, а да се одговори и на очекувањата на другите. Прифаќањето на родовата улога, личниот израз и однесувањата поврзани со неа, се развојно и искуствено условени. Сите тие влијаат врз градењето на сликата за себе, врз социјалниот статус на детето меѓу врсниците, а со нив и врз неговата подготвеност и храброст за нови предизвици, се до самоприфаќањето на сопственото и единствено, родово ЈАС.

Предизвиците од овој вид меѓу младите не се толку ретки, колку што малку се знае за нив. Тие се јавуваат секогаш кога искуствата за сопствената родова припадност се нејасни, контрадикторни, кога детето не знае да си ги објасни, и кога не е слободно да ги изрази, а нема каде да се информира. Тогаш се јавуваат и ризиците, особено високи за младите и за нивниот развој во преминот од детството кон возрасната доба.

Горан

И додека Марко се обидува да се пронајде себеси во сликата на „типично“ момче, меѓу останатите негови пријатели е и Горан, по многу нешта сличен и заинтересиран за истите работи како и сите негови врсници: успехот во училиште, дружењето, забавувањето... Сепак, искуствата на Горан со сопствениот родов идентитет се многу посложени. Горан чувствува дека родот на кој му припаѓа не се совпаѓа со биолошкиот пол на неговото тело и дека припадноста на групата девојчиња му е многу поблиска и поприродна од припадноста на групата момчиња, каде што повеќето го гледаат и „сместуваат“. Тој, сопственото тело го чувствува како туѓо и сè помалку може да го прифати како одраз на неговиот родов идентитет. И не само по изгледот и однесувањето, туку дури и по темите за кои разговараат девојчињата, тие му се многу поблиски од момчињата.

Во потрага по рамнотежа помеѓу сопствените чувства, сликата за себе и очекувањата на другите, вклучувајќи ги и најблиските, и семејството и пријателите, тој почнува да се облекува родово неутрално, иако сонува за женски алишта, и за тоа да заличи на вистинско девојче. Движењата на телото, сепак не може а и не сака да ги сокрие и тие често го „издаваат“, за што во училиште веќе му/ѝ забележуваат, или отворено дофрлаат, особено една група ученици која се издвојува со крајно вулгарни и агресивни закани. Горан е лут/-а и длабоко навреден/-а, но истовремено и сè плаши, и се помалку верува дека некој некогаш ќе успее да го/ја разбере.

Конфузијата се јавува оттаму што според биолошките обележја на полот, Горан е ТОЈ, и сите во него гледаат и очекуваат да видат момче, додека длабоко во себе тој е ТАА и чувствува дека е девојче. Овие разлики ја збунуваат и ја вознемируваат, но Горан не е единствениот/-ата со тоа сознание. Личните, родово-конфузни чувства, изградени под влијание на конфликтната, неинформирана и нечувствителна средина, ќе останат траен белег на тоа како Горан ќе се доживува себеси, како чуден/-а, згрешен/-а, сосема сам/-а и неразбран/-а. Со тоа сè повеќе ќе се зголеμουва и јазот со врсниците, со семејството и заедницата. Во такви околности, Горан ќе почне да се чувствува слаб/-а, безвреден/-а и заробен/-а не само во своето „згрешено“ тело, туку и во сопствената (субјективна) „реалност“, која ќе ја изгради како одбранбен штит од сите други. Во таквата (само)изолација, негово/нејзините размислувања ќе бидат често поврзани и со идејата да се стави крај на таквиот живот, па макар и по цената тој да се прекине.

Многу е веројатно дека Горан, како и неговите најблиски, да не знаат дека биолошкиот пол на детето не секогаш и не нужно соодветствува со родот, со психолошката слика за себе и со чувството на припадност на родовата група. Можно е тие да не знаат дека биолошкиот пол на Горан на момче, определен со генетските карактеристики (бројот и видот на хромозоми), физиолошките функции (половите жлезди и хормони) и телесните сексуални карактеристики (половиот орган и секундарните сексуални обележја), не нужно соодветствуваат и со неговото чувство за себе и за неговиот родов идентитет на девојче.

Примерот со Горан не е единствен. Тој укажува на потребата од отворање и легитимизирање на прашања поврзани со родот и сексуалноста кај младите, меѓу кои и прашањата за трансродовите млади, но и на младите со поинаква сексуална ориентација, уште една забранета и/или вулгаризирана „табу-тема“. Темите за сексуалноста, имено, се теми поврзани со правата на младите на недискриминација, еднакво учество и заштита и тука треба да се постават границите.

Сознанија и факти за родот, родовите улоги и сексуалната привлечност

Навременото информирање за тоа што му/и се случува на децата како Горан, е единствениот начин на превенирање на трауматските искуства со кои, тој/таа и многу слични на него/неа, се соочуваат при докажувањето на тоа кои се. За тоа е потребно и правно регулирање на појавата на трансродовите млади, со активна поддршка на нивните доживувања и искуства, како легитимна евиденција за нивното (само)определување. Одговорноста за тоа лежи исклучиво на општествената заедница, која по принципот на инклузивност и почитување на детските/човековите права, е задолжена за застапување, грижа и регулирање на сите хумани појави.

Истовремено, многу би помогнало, кога родителите, наставниците и сите останати, блиски на Горан, би знаеле за веројатноста, колку и таа да е мала, дека биолошкиот пол, видлив веднаш по раѓањето, може да се разликува од доживувањата на детето за сопствената родова припадност. Како што би било добро да знаат и тоа, дека Горан најверојатно го знаел и чувствувал тоа, уште на своја 2-3-годишна возраст. И дека тој, уште тогаш, сосема мал и неискусен, пред да знае што било за последиците од своите контрадикторни чувства, почнал да ги изразува своите родови афинитети, водејќи постојана и често непомирлива битка на докажување, прво во семејството, а потоа и пошироко, кој/-а е тој/таа всушност.

На графиконот (2), трите димензии на родот: биолошкиот пол, родовиот идентитет и родовото изразување, се прикажани како меѓусебно рамноправни, но и како сосема неповрзани обележја на родот.

Родовиот идентитет се врзува, пред сè за длабоките, субјективни чувства на припадност на родот кои почнуваат да се манифестираат уште на најрана возраст. Гледано развојно, формирањето на родовиот идентитет започнува во ембрионалниот период, со (рани) невролошки активности и поврзувања во мозокот, одговорни за родовото доживување (11) и трае се до адолесценцијата, но и подоцна

(графикон 2). Доколку, по раѓањето чувствата на детето за тоа што е, и каде припаѓа се родово конфузни и контрадикторни, и особено ако не кореспондираат со неговиот биолошки пол, тогаш тоа многу веројатно се соочува со исклучително тежок предизвик на трансродова состојба, опишана уште и како „род заробен во погрешно тело“.

Родовото изразување е надворешна манифестација на родовиот идентитет, преку појавните: однесување, гестикација, облека, стил, фризура, боја на гласот и сл. што може, но и не мора да ги следи нормираните типично мажествени, или женствени однесувања и карактеристики на родот (графикон 2).

Биолошкиот пол на детето е определен со структурата и бројот на хромозоми (X и Y), со работата на хормоналните жлезди и со сексуалните телесни карактеристики (примарни и секундарни). Биолошкиот пол НЕ Е единствениот „доказ“ за родовиот идентитет на детето и за неговата припадност на родовата група. Оттука и половиот фенотип, според кој, при раѓањето детето се заведува како машко или женско, не ја изразува нужно и неговата родовата припадност. (графикон 2).

Сексуалната ориентација е одраз на сексуалните желби и привлечности кон припадници на истиот, спротивниот, или / и на двата пола, и се врзува за длабоко интимни чувства, кои се сосема легитимни и неповрзани со родовиот идентитет и припадноста.

Сите овие димензии се претставени со континуум, низ кој секој поединец може да го пронајде своето место. Заедно, тие можат да се најдат во безброј меѓусебни комбинации.

Со други зборови, никој не е само машко, или само женско, ниту се изразува исклучиво „женствено“, или „мажествено“. Можно е жена да има т.н. машки карактеристики, и/или да се интересира за типично машки професии, и обратното. Но, сè додека е тоа прифатливо за културата, и мнозинството е „во ред“ со тоа, нема да има бранувања. Проблемите се јавуваат кога сликата почнува да отстапува од

Карактеристики на полот, родот и сексуалната ориентација

Графикон 2

Родови аспекти и сексуална ориентација

Прикажаниот графикон на родот и сексуалната ориентација е првата верзија на графичко изразување на овие теми. Поради ограниченоста на моделот да ги опфати сите модалитети на родот, графиконот е повеќе пати ревидиран од авторот (12).

Сепак, сметам дека е доволно илустративен и јасен, за да послужи како првична информација за соодносот и разликите меѓу различните појави (пол, род, родов идентитет, родово изразување и сексуална ориентација).

очекувањата и од стереотипните сфаќања и вреднувања наметнати од средината како единствено можни и коректни. И кога прагот на толеранција се зголемува до целосно одбивање/игнорирање на темата, која вознемирува, како да не постои.

И, додека од една страна се работи за длабоко интимни чувства кон другиот/-ата, заштитени со човековите права, од друга, сите овие информации и факти за полот, родот и сексуалната ориентација, се преголем предизвик за младите, едуцирани во духот на традиционалната, хетеронормативна и моралистичка култура, и тука мораме да бидеме внимателни. Затоа е важно решението да го бараме во образованието, во она кое ќе се потпира на истражувачка евиденција, на еднаков пристап до проверени информации, но и на слободно учество на младите во креирање и размена на сопствените сфаќања и искуства.

Кон подобро разбирање на романтично-сексуалната привлечност меѓу младите

За мнозинството тинејџери, сексуалноста е главната животна тема, а адолесценцијата период на импулсивни социјални и емотивни врзувања, со лесно препуштање на светот на фантазии. Кај повеќето од нив, интересот ќе биде свртен кон припадници/-чки на спротивниот пол. Но, ќе има и такви кои ќе бидат привлечени од истополови момчиња и девојчиња, со своите збунувачки хомо и/или бисексуални фантазми и искуства, најчесто неприфатливи, или силно осудувани од останатите.

Сузана

Така, Горан не е единствениот/-ата кој/-а се чувствува толку различно од своите врсници. Неговата/нејзината пријателка Сузана се соочува со поинаков проблем и на сосема друг начин се бори со своите родови чувства. Биолошкиот пол на Сузана и родовата група на која ѝ припаѓа сосема се совпаѓаат. И двата се женски, но, додека повеќето девојчиња од нејзиниот клас сонуваат за момчиња, таа чувствува дека момчињата воопшто не ја привлекуваат. Напротив, иако е збунета, не знае како да си објасни дека тоа што го чувствува е всушност вљубеност во девојче. Од тоа што осознала за себе и за своите чувства, како разбрала за нив и колку е слободна да ги изрази, како и зависно од нејзините искуства на прифатеност, Сузана ќе минува низ етапите на својот сексуален развој, формирањето на сликата за себе и нејзините релации со другите и светот.

Што кажуваат наодите од HBSCM студијата за младите (15 години) со „прикриена“ хомо и бисексуална привлечност?

На прашањето: „Дали си и во кого вљубен/-а“, 15-годишните ученици одговараат различно, во зависност од тоа дали се работи за момчиња, девојчиња, и на која етничка заедница ѝ припаѓаат. Според нивните изјави, почесто се вљубуваат младите од македонската етничка заедница, и повеќе момчињата од девојчињата. Најретко се вљубуваат девојчињата Албанки (55%), додека највљубени се момчињата Македонци (93%).

Вкрстени, податоците од истото прашање: „Дали некогаш сте биле вљубени во: момче, девојче, или во двете“, откриваат дека хетеросексуалната привлечност очекувано доминира во сите групи млади (табела 7). Со сумирање на одговорите за хомо и бисексуални вљубувања се добива и пропорцијата на млади со поинаква романтично-сексуална ориентација од хетеросексуалната, меѓу 15-годишните млади во Македонија.

Изведена од вкупниот број вљубувања, преваленцијата на хомо и бисексуално-романтична привлечност меѓу младите во Македонија дава јасна слика на нивната двојно повисока изразеност меѓу девојчињата (5%), наспроти момчињата (2%), додека, меѓуетничките разлики исчезнуваат (табела 7).

Од прикажаните резултати, за момчињата во Македонија, хомосексуалната ориентација е преголем предизвик. Многу е поверојатно дека тие, особено во раната адолесценција, нема да се осмелат да го признаат, а уште помалку да го изразат својот поинаков сексуален избор. За разлика од нив, хомо и бисексуалноста кај девојчињата, барем на прв поглед, изгледа побенигно.

Колку безбедно и здраво живеат денес ЛГБТ младите во Македонија?

Едно од клучните прашања тука е колку се младите со хомо и бисексуална привлечност, безбедни во Македонија, кој е нивниот статус во непосредното окружување, и во општеството кое отворено им суди, ги обележува, жестоко ги казнува, и отфрла? И кои се последиците од таквиот однос, за нивниот развој, здравје и живот? Дел од одговорите на овие прашања можеме да најдеме во наодите од HBSCM Студијата.

Изложеност на насилство и социјална исклученост – споредби

Резултатите од Студијата (HBSCM, 2014) ја потврдуваат претпоставката за многубројни нарушувања на здравјето, поврзани со искуствата на изолација, сегрегација, исклучување и насилства врз оваа група млади, колку и таа да е скромно и индиректно опфатена со ова истражување (табели 8 и 9).

Табела 8. Пропорции на 15-годишни млади, (момчиња и девојчиња) со искуство на вљубување во ист, спротивен или двата пола, изложени на разни видови насилство.

Според добиените наоди, учениците на 15-годишна возраст во Македонија, со изразена хомо и бисексуална ориентација (вљубеност), се почесто жртви на малтретирање во училиште, но и жртви на психичко и физичко насилство во домот, во споредба со нивните хетеросексуални врсници (табела 8). Младите од овие групи се речиси пет пати почести жртви на сексуално вознемирување и полов напад, за што е многу веројатно дека најчесто немаат кому да се обратат (табела 9). Голем дел од нив се соочуваат со намалено разбирање во семејството и недоволна поддршка од родителите, но и од врсниците. Овие млади речиси не се дружат навечер и надвор од училиштето (табела 9).

Ментално и емоционално здравје/ранливост – споредби

Маргинализирани и небезбедни, младите со хомо и бисексуална ориентација во Македонија манифестираат бројни психосоматски и психосоцијални нарушувања, како: главоболки (39%), болки во грбот (29%), нерасположение (67%), раздразливост (47%), проблеми со спиењето (45%), вртоглавици, како и многукратни психосоматски симптоми (74%), секој со по два и повеќе пати зголемени вредности во споредба со нивните хетеросексуални врсници (табела 10).

Чувствата на тага и безнадежност (47%), во континуитет од најмалку две недели, се карактеристика на психолошкиот профил на овие млади, кои во висока пропорција (30%) сериозно размислувале и за самоубиство. Во споредба со „чистата“ хетеросексуална мнозинска

група, кај нив ризикот за прекинување со животот е трипати повисок (табела 10).

Сите овие податоци повторно ги ставаат во преден план традиционално усвоените обрасци на сексуално изразување и однесувања. Хомо и бисексуалноста, изразени преку привлечноста на првите вљубувања, остануваат вон рамките на традиционалната моралистичка сцена во Македонија, и како такви се сосема неприфатливи, исклучени опции. Како и да не постојат. Строго осудувани и прогонувани, особено меѓу припадниците на машкиот пол, а во одбрана на позицијата на доминација и моќ, со цел да се симне срамот и предавството на целиот машки род, хомо и бисексуалните склоности ќе бидат послабо изразени меѓу 15-годишните момчињата (2%), отколку меѓу девојчињата (5%). Можно е односот кон девојчињата да е полиберален, или тие да се помалку важни, па нивното однесување и да не е толку загрозувачко за „вистинските“ вредности на традиционалната македонска заедница. Сепак, сигурно е дека тоа не ги прави и побезбедни од момчињата, ако се потсетиме на сладостраста и заводливоста на лезбејството во кое, ни малку тајно, најмногу уживаат токму моралистите.

Табела 10. Пропорции на 15-годишни млади, (момчиња и девојчиња) со искуство на вљубување во ист, спротивен или двата пола, низ индикатори на ментално емоционално здравје

Прикажаните индикатори даваат статистички значајни разлики меѓу двете групи, на ниво од 0,05 и повисоко.

Поглавје 3:

Заклучна дискусија и препораки

Адолесценцијата е период на експериментирање со сексуалноста, со родовите улоги и со ризичните однесувања. Тоа е период на нови релации во и вон родовата група, на нови погледи и сфаќања, на први партнерски и сексуални интереси, на изразување и споделување силни, и често контрадикторни чувства. Одеднаш, премногу работи се нови и неизвесни. На крајот сепак, согласно, или наспроти нормативните стереотипи за родот и сексуалноста, личните искуства ќе бидат пресудни во обликувањето на чувството за себе, во градењето на (само)довербата и во разбирањето на сопственото сексуално и родово Јас.

Затоа, на прашањата за родовиот идентитет, за сексуалните интереси, за влијанието на културата, социјалните норми и личните искуства, односно за правата на младите на учество, недискриминација и заштита, мораме да гледаме како на единствен, сеопфатен корпус од теми кои мораат да се разгледуваат поврзано, засновано на евиденција и со активно учество на главните протагонисти, младите.

Овие теми мораат да се отвараат и разменуваат на време, наместо да се заташкуваат, препуштаат на случајности, или на традиционалните моралистички идеологии и учења, кои замаглуваат и го окупираат просторот на автентично учество на младите во сопствениот живот и развој. Оттука и важноста за отворен и еднаков пристап на младите до навремени и целосни информации, и нивно активно вклучување во нивна обработка и размена.

Наодите од HBSCM студијата за 15-годишните ученици со рани сексуални искуства, укажуваат на значајноста на сите овие прашања, како претпоставка за здрав развој и правата на еднакви можности за подобро здравје, на сите млади во Македонија. Имено, досегашната истражувачка евиденција и практики покажуваат дека сме далеку од претпоставките за еднаквост на сите деца во правата на информирање, заштита и учество. Традиционалната култура, со поларизираната хетеронормативна поставеност на родот, и со фаворизирање на машката наспроти женската сексуалност, подеднакво го загрозува здравјето и општата добросостојба и на двата рода. Истовремено, со својата исклучивост, таа изолира и стигматизира значајна група ЛГБТ млади кои не се пронаоѓаат во зададените рамки, со што дополнително ги маргинализира, ставајќи ги во уште понерамноправна положба.

Клучни наоди 1:

—

Момчиња и девојчиња (15 години) со рани сексуални искуства во Македонија

- Високата преваленција (36%) на сексуално активни момчињата на 15-годишна возраст во Македонија со висока меѓуродова диспропорција (12:1), како и ниската стапка на (само)заштита, особено меѓу девојчињата, споредени со нивните врснички во Европа, говорат за бројните нееднаквости во поставеноста и информираноста на младите од Македонија, за теми од сексуалноста.
- Има значајни разлики во емоционалното и менталното здравје меѓу младите (15 год.), со и без сексуални искуства, што ја потврдува веројатноста од слаба информираност и неподготвеност на младите да се справат со ризиците на раните партнерски релации. Сексуално активните млади се понасилни, но и почести жртви на малтретирање, насилство и полов напад, во споредба со нивните сексуално неактивни врсници. Тие полесно се вљубуваат, емоционално се помалку зрели (писмени), и почесто страдаат од психосоматски тегоби, за кои користат и лекови за смирување. Младите со рани сексуални искуства се почесто тажни и посклони кон размислувања за самоубиство од останатите, сексуално неактивни врсници.
- Во групата на сексуално активни, девојчињата и момчињата се еднакво изложени на ризици и ризични однесувања.

Меѓународови разлики се јавуваат најчесто во начините на кои момчињата, наспроти девојчињата ја изразуваат својата неподготвеност, односно во степенот на поддршката што ја добиваат од другите, во справување со предизвиците. Сексуално искусните момчиња се понасилни од девојчињата, но истовремено се и почести жртви на малтретирање, и на сексуално вознемирување и напади. За разлика од нив, девојчињата своите први сексуални искуства најчесто ги манифестираат низ чувствата на неадекватност и повлекување, со реакции многу почесто свртени кон себе (нервози, депресивни расположенија, самоповредувања, и идеи за самоубиство).

- Меѓународовите разлики укажуваат и на нееднаквости во поддршката што момчињата и девојчињата со рани сексуални искуства, во Македонија, ја добиваат од своите семејства и од врсниците. За разлика од момчињата, девојчињата се повеќе изолирани и препуштени самите на себе. Тие учат претежно од сопствените, често ограничувачки и дискриминирачки партнерски релации, кои не водат кон здрави избори и одлуки. Недостигот од отворена поддршка ги оддалечува девојчињата од пристапот до вистински информации за сите клучни прашања поврзани со нивното сексуално и репродуктивно здравје. Притоа, девојчињата од албанската етничка заедница се под највисок непосреден ризик по емоционалното и менталното здравје, што директно ја засега и ја погодува и другата страна, момчињата.

Клучни наоди 2:

ЛГБТ момчиња и девојчиња (15 години) во Македонија

- Оваа, релативно мала и крајно маргинализирана група 15-годишни момчиња и девојчиња во Македонија, со конфузен родов идентитет, или со хомо и би-сексуално-романтична определба, заслужува посебно внимание, пред се поради високите ризици за нивниот живот, здравје и добросостојба, односно потребата од заштита на нивните права на недискриминација, безбеден развој и учество. Информираноста и тука е првата карика во остварување на основните права на оваа, за многумина сеуште „непостоечка“, критично игнорирана група млади.
- Младите со изразена хомо и бисексуална привлечност (вљубеност) (според HBSCM наодите) се многу почести жртви на малтретирање во училиште, но и жртви на психичко и физичко насилство во домот, во споредба со нивните хетеросексуални врсници. Тие се речиси петпати почести жртви на сексуално вознемирување и полов напад, за што е многу веројатно дека најчесто немаат кому да се обратат. Голем дел од нив имаат намалена поддршка и разбирање од своето семејство и од родителите, а уште помала од врсниците. На голем број индикатори на менталното и емоционалното здравје, младите со хомо и бисексуални склоности (вљубеност) се изложени на два и повеќе пати зголемени ризици, во споредба со хетеросексуалните врсници. Депресивните чувства на тага и безнадежност, со сериозни самоубиствени идеи, се

меѓу највисоките ризици по живот, со кои се соочува оваа „невидлива“ група млади.

- Концентрацијата на ризици, психички нарушувања, ниската поддршка и депресивните и самодеструктивни идеи кај ЛГБТ младите во Македонија се доволно значајна евиденција, за таа да се игнорира, или да се препушти на исцелително-корективните и моралистички политики и решенија. Општеството кое упорно останува слепо и игнорантно кон огромниот опус на истражувачка евиденција и практики, најмеродавни за утврдување на вистината, мора да се менува.
- За трансродовите млади во Македонија сеуште нема доволно истражувачка евиденција, но затоа клиничката, психолошката и социјалната практика, како и нерешниот легален статус на овие лица во Македонија, укажуваат на алармантната состојба на нивна комплетна исклученост, постојана изложеност на малтретирање, злоупотреба и кршење на сите човекови права, со највисоки ризици по нивниот живот и опстанок.

Образованието – клучен актер во надминување на нееднаквоста

Неинформираноста, робувањето на родови стереотипи и отсуството на поддршка, се главните причини за опстојувањето на ригидни и исклучиви родови обрасци во Македонија. Поларизираната моралистичка и хетеронормативна култура на родот влијае врз слободите на изразување, со негирање и строго санкционирање на разликите во однесувањата и истражувањата на сексуалноста, со што се стеснува полето за нивно појавување и менување. Ваквиот амбиент влијае на извитоперување на сликата за себе, ги зголемува родовите нееднаквости меѓу младите, а го продлабочува и јазот помеѓу заедницата и сексуално маргинализираните и обесправени ЛГБТ млади.

Оттука, неопходни се интервенции во примитивната, ниско-образовна култура на заедницата. Промените би можеле да започнат со воведување на инклузивни, родово чувствителни образовни програми и практики во училиштата, со цел рedefинирање на ставовите и начините на постапување, со зголемување на слободите на изразување и почитување на разликите.

Свесни дека образовниот систем сеуште нема капацитет да одговори на овие предизвици, почетоките мора да бидат добро испланирани, и многу чувствителни на разликите. Главните пречки секако би морале да се лоцираат на релацијата култура – општество – образование. Имено во услови во кои образовниот систем е продолжена рака на неодржливите, непоткрепени и дискриминирачки уверувања и вредности, на кои се потпира севкупното општествено уредување и политики, разбирливо е, дека е тешко и речиси невозможно, да се отворат безбедно „табу-темите“ за сексуалноста. Ваквото, „заробено“ образование не е во состојба да го ограничи уделот на традиционалната култура во креирање на знаењата и разбирањето за тоа кои сме, и какви можеме и сакаме да бидеме. Тоа се погубни околности за формирање на идентитетот на детето, што директно

задира во неговите права на информирање, избор и учество во сопственото самоопределување, а го попречуваат и во навремената и ефикасна (само)заштита, покажуваат резултатите.

Во практиката тоа значи дека, додека традиционалната култура ги фаворизира момчињата за сметка на девојчињата, исклучувајќи ги сите останати, конзервативниот образовен систем преку игнорирање и релативизирање на темите за сексуалноста, ги оштетува сите подеднакво. Или, она што традиционалната култура се обидува да го сокрие и прекрие, образовниот систем го банализира и извитоперува. Со тоа, меѓуродовите и партнерските релации наместо да се унапредуваат кон поголема рамноправност, толеранција и заемно почитување на различностите, тие се движат кон сè поизразени и поспротивствени нееднаквости, со се поголеми ризици за сексуалното и менталното здравје, но и за можностите за квалитетен живот на сите во заедницата.

Истовремено, тоа покажува и дека само со промени во образованиот систем заснован на истражувачка евиденција и добри практики, можеме да дојдеме до промени и вистински решенија.

Имено, само образованието е тоа кое може да ги релативизира стегите на традиционалната култура а со тоа и да придонесе за нејзино менување и осовременување. Тоа истовремено значи дека ќе мора да се охрабри да расправа сеопфатно, стручно и партиципативно за „табу темите“ со младите, наместо да постапува селективно со импровизирано-примитивни толкувања на појавите. Таквото образование останува да биде единствениот коректор на искривените, нелегитимни слики и толкувања, кои не смее да се дозволи да останат вградени во образовните политики, програми и практики.

Како до навремено, сеопфатно и партиципативно информирање во образованието?

- **Поставување платформа од човекови права** за отворени и инклузивни разговори на теми за сексуалноста, за родовите прашања (идентитет, еднаквост, изразување), за сексуалното однесување и заштита, сексуалната ориентација и др. – како корпус од теми, за исклучително важни за младите и за нивното разбирање на себе си, но и за тоа како комуницираме меѓу себе, и со другите.
- **Давање легитимитет на личните доживувања, пред „очигледните“ факти** – Прашањата за родот и сексуалноста се сложени ентитети кои се однесуваат на субјективни и интимни доживувања и искуства. Многу често тие не можат да се сместат во тесните хетеронормативни и моралистички рамки, како одговор на дилемите на младите. На пример, младите често не умеат да препознаат дека родовиот идентитет, и/или сексуалната ориентација, потпрени на силни чувства и доживувања за себе и за сопствената родова и сексуална припадност, не секогаш соодветствуваат со биолошкиот пол, или со хетеронормативната култура. Ваквите и слични „несогласувања“ треба да се постават отворено, на рамниште на легитимни дилеми, а не да се отфрлаат како субјективни, искривени, или забранети доживувања.
- **Почитување на правото на самоопределување** - Разговорите на овие теми мораат да се водат со респект и доверба кон младите и нивните чувства за себе и за сопствената сексуалност, како нивно право на самоопределување. Имено, исклучиво преку слободно учество во сопствените избори и одлуки, младите ќе го дефинираат своето родово и сексуално јас, ќе истражуваат и откриваат кои се, каде припаѓаат и што ги привлекува, а тоа се клучни идентитетски прашања за секој човек. Некои млади ќе бидат послободни и посигурни во тоа, но ќе има и такви кои постојано ќе се прашуваат, ќе истражуваат

и ќе експериментираат со својот родов идентитет, улоги и однесувања. И за нив нема да има брзи и лесни одговори.

- **Отворање фронт против стереотипите и предрасудите**
за сексуалноста и родовите улоги, втемелени во хетеронормативната, моралистичка општествена сцена. Неопходно е постојано проблематизирање на „мачоизмот“ и на „женската инфериорност“ како традиционално дискриминирачки концепти на родот, со висок ризик за чувствата на адекватност, еднаквост и вклученост кај голем број млади, не само заради високата исклучивост за сите оние кои не се препознаваат во тие рамки, туку и за перспективите за развој, засновани на човековите права. Во недостиг од релевантни информации, општа нетолеранција на различностите и во отсуство на позитивни искуства и практики, нормираните улоги на мажот и жената во традиционалната заедница, им нанесуваат огромна штета на сите нејзини членови во заедницата, и како такви не смеат да продолжат да се негуваат и/или толерираат и во образованието.
- **Аргументирање засновано на истражувачка евиденција**
– Табуата, како и стереотипите ќе мораат да се рушат, со издржана истражувачка евиденција. Што е уште поважно на удар би морале да се најдат и бројните „пригодни“ методи и алатки за нивно успешно одржување, како на пример: корективно - насилните пристапи за надминување (бришење) на различностите? Имено, тешките животни околности на младите со неизвесна родова припадност и сексуална ориентација не смеат да бидат оправдување за насилствата и притисоците за нивно „поправање“, со закани за исклучување, и на сметка на нивните права, во заедницата. Истражувачката евиденција е единствениот пат кон излезот, како за младите, во препознавање и разбирање на сопствените, автентични доживувања, така и за заедницата чија задача е да ги види, разбере и прифати, пред тие да бидат негирани, осудени, и отфрлени. И тука,

образованието е пресудно. Неговата примарна задача, не е само во разјаснување на појавите, туку, со учество на младите, и во менување на ставовите и сфаќањата, кон поголем респект, доверба и прифаќање на другиот/а, поразличен/-а од себе, и на неговите/-ните права.

На крајот од овој преглед, заснован на истражувачки наоди и добри практики, може да се заклучи, дека никој не е само едно, само момче или само девојче, маж, или жена, кој/а сака, се однесува и го/ја возбудуваат истите работи, и дека од најрана возраст, децата треба да се учат на културата на разлики, за да можеме еден ден во нашите ставови и уверувања да видиме еднакви можности за здрав и безбеден живот на сите деца во заедницата, независно од нивната родова, или која било друга припадност. Дури потоа ќе можеме да говориме и за градењето подобри, и оптимални услови за развој, по сопствена мерка, и во нивниот /на младите/ полн потенцијал.

Литература

1. Goldin N & al. The Global Youth Wellbeing Index Report, Center for Strategic and International Studies' -Youth and Prosperity (CSIS) and the International Youth Foundation (IYF), 2014
2. Ќостарова-Унковска Л., Сексуално и репродуктивно здравје кај младите од 11-15 години во Македонија – HBSCM Студија, 2014, Информатор за Сексуално и репродуктивно здравје, Серија 1/1, ЦПКА – Малинска, Скопје, 2015
3. Fergus S, Zimmerman MA, Caldwell CA. Sexual Risk Behavior in Adolescence and Young Adulthood. American Journal of Public Health 2007; 97(6): pp. 1096-101.
4. Magnusson C., Trost K. Girls experiencing sexual intercourse early: could it play a part in reproductive health in middle adulthood? Journal of Psychosomatic Obstetrics and Gynecology 2006; 27: pp. 237-244.
5. Cooper ML. Alcohol use and risky sexual behaviour among college students and youth: evaluating the evidence. Journal of Studies on Alcohol 2002; (14): pp. 101-117.
6. Василеска Л., Извештај по истражувањето за можностите за информираност на учениците од областа на репродуктивното здравје и неговата заштита во училиштата, Асоцијација за здравствена едукација и истражување – Х.Е.Р.А. Скопје, 2014
7. Ќостарова-Унковска Л., Стојанов А., Рани сексуални искуства кај младите адолесценти – МОМЧИЊА, во Македонија, HBSCM Студија 2014, Информатор за Сексуално и репродуктивно здравје, Серија 1/3, ЦПКА – Малинска, Скопје, 2015
8. Стојанов А., Ќостарова-Унковска Л., Рани сексуални искуства кај младите адолесценти – ДЕВОЈЧИЊА, во Македонија, HBSCM

Студија 2014, Информатор за Сексуално и репродуктивно здравје, Серија 1/4, ЦПКА – Малинска, Скопје, 2015

9. Костарова-Унковска Л., Георгиевска-Наневска Е., Колку здраво и еднакво живеат денес младите во Македонија – следење на состојбите, Извештај од HBSC податоци од 2014 година, ЦПКА, Малинска, Скопје 2016 (во печат).
10. Георгиевска Наневска Е., Колку се безбедни младите денес во нивните сексуални однесувања –потреба од рано сексуално образование, HBSCM Студија 2014, Информатор за Сексуално и репродуктивно здравје, Серија 1/2, ЦПКА – Малинска, Скопје, 2015
11. Boston University Medical Center. „Transgender: Evidence on the biological nature of gender identity.“ ScienceDaily. ScienceDaily, 13 February 2015. <www.sciencedaily.com/releases/2015/02/150213112317.htm>
12. Kilerman S., The Social Justice Advocate's Handbook: A Guide to Gender, Impetus Books, Austin, TX, 2013

the 1990s, the incidence of *S. flexneri* infections in the United Kingdom has increased, and the incidence of *S. flexneri* infection in the United States has increased in the 1990s [10]. In the United Kingdom, *S. flexneri* is the most common serotype of *S. flexneri* isolated from patients with shigellosis, followed by *S. flexneri* serotype 3 [11].

There is a paucity of data on the incidence of *S. flexneri* infection in the United Kingdom. In the United States, the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [12]. In the United Kingdom, the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13].

The purpose of this study was to determine the incidence of *S. flexneri* infection in the United Kingdom. The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13]. The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13].

The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13]. The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13]. The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13].

The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13]. The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13]. The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13].

The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13]. The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13]. The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13].

The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13]. The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13]. The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13].

The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13]. The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13]. The study was conducted in the United Kingdom, where the incidence of *S. flexneri* infection is estimated to be 1.5 cases per 100 000 population per year [13].

